

Др АНДРЕЈ АНДРЕЈЕВИЋ: ИСЛАМСКА МОНУМЕНТАЛНА УМЕТНОСТ XVI ВЕКА У ЈУГОСЛАВИЈИ

Институт за историју уметности Филозофског факултета у Београду и Балканолошки институт САНУ-а, Београд 1984.

Један од ретких људи који су свој животни позив посветили проучавању исламске уметности у Југославији јесте др Андреј Андрејевић, историчар уметности из Београда. После низа радова објављених у разним часописима, он је написао и две књиге: *Алаџа џамија у Фочи* и сада *Исламска монументална уметност XVI века у Југославији*.

Књига *Исламска монументална уметност XVI века у Југославији* дата је у десет глава, са посебним поглављима у појединим главама и прилозима: вакуфи XVI века, речник термина, резиме на енглеском језику, општи индекс и фотографије.

Иако су се утицаји исламске цивилизације, чије почетке на Балкан налазимо још од VII века, осећали и пре доласка Турака (продори из Арабије преко Византије), ипак је она озбиљније почела да продира и да се развија за продорима Турака на Балкан. Утицај исламске културе, прожете османско турском духом и више духом ислама, био је видљив на скоро свим пољима, али у жижи путописаца који су развој ове уметности пратили макар и узгредно били су исламски монументални споменици: фортификациони објекти, путеви, мостови, џамије, хамами безистани, каравансараји и др. Особито интересовање за ову културу код нас почело је објављивањем Хасанагинице у Венецији 1774. године и од тада је све већи број европских и наших научника који изучавају исламску уметност у земљама данашње Југославије.

На крају Увода аутор пише о времену коме посвећује свој рад, о XVI веку, за који каже да је то период огромног простирања Османског царства када су се са разних крајева сливала огромна средства и као резултат тога никли бројни монументални споме-

ници исламске архитектуре широм Царства, а особито у Цариграду. Тај период, особито II половина XVI века, најмирнији период у османској историји, познат је у турским школским уџбеницима као Доба Соколовића, не само по томе што је тада судбина Царства била у рукама нашег земљака великог везира Мехмед-паше Соколовића већ зато што је у то време било доста његових рођака и земљака на највишим дужностима у Царевини. Тада су и на нашем тлу поникла најзначајнија монументална архитектонска исламска здања, и управо највећи број њих чине задужбине наших исламизираних људи који су се налазили на високим државним положајима.

У делу *Исламска монументална уметност XVI века у Југославији* обрађени су само сакрални куполни објекти (џамије) XVI века, и то они који су се уочавали до наших дана, а они којих више нема, који су нестали у ратним вихорима или нису могли одолети зубу времена, или бар неки од њих — помињу се фрагментарно, углавном на основу очувањих описа.

Историјске и уметничке прилике

Постепена, дуготрајна али и сигурна освајања Балкана од стране Османлија и њихов продор према средњој Европи; прилике у поробљеним земљама са посебним освртом на миграције и положај градова — предмет су краћег историјата југословенских земаља под Турцима који је дат у овој књизи.

Прилив плена, особито у XVI веку, и његово улагање (од стране турских војних и цивилних функционера) у подизање објеката, сакралних највише, довели су до снажне гранитељске делатности. Захваљујући доста развијеном привредном животу и релативно срећеним приликама, поједини градови у нашим земљама доживели су свој процват у

XVI веку. Та грађевинска делатност носила је обележје источног архитектонског склопа, са чаршијама у средини и махалама око чаршија, са великим бројем џамија, затим са караван-сарajима, хамамима, имаретима, медресама, сахат-кулама, шадраванима. У изградњи и одржавању тих објеката, особито сакралних, изузетну улогу су одиграли вакуфи (муслиманске задужбине које служе исламским верским, културно-просветним и хуманим циљевима).

Највећи број исламских монументалних споменика XVI века у Југославији чине задужбине исламизираних Југословена, који су заузимали значајне и високе положаје у турској администрацији и војној управи. Управо је то време када су и широм Румелије (Балкана) високе положаје држали наши људи: Соколовићи, Опуковићи, Вуковићи-Десисалићи, Бољанићи, Продовићи и други. Успомене на њих очуване су у бројним њиховим задужбинама, којих има широм наше земље а најгушће су сконцентрисане у Полимљу и Подрињу.

У архитектури исламске уметности XVI века у Османској царевини посебна места имају архитекте-неимари Хајредин Старији и Коџа Мимар Синан. Овај други је био главни архитекта Царевине, тако да, практично, сва архитектонска здања XVI века носе печат овог великог градитеља.

Одабрани споменици

Ова глава је посвећена куполним грађевинама — џамија XVI века у Југославији. Оне су дате одређеним редоследом, са историјатом, временом настанка, неимарима, архитектонским одликама и свим оним што је пратило архитектуру, у најширем смислу те речи, и живот уопште.

Јахја пашина џамија у Скопљу задужбина је Јахја-паше, високог турског државника који је заузимао положаје: босанског санџак-бега, румелијског беглербега, везира. Био је

зет султана Бајазита. Џамија је изграђена 1503. године, а у својој прошлости била је изложена многим страдањима, особито крајем XVII века у време Пиколоминијевог похода и 1963. године од земљотреса.

Исак Челебијина џамија у Битољу. Исак Челебија је дошао из Солуна у Битољ и ту 1506. године подигао куполну џамију (која носи његово име) и низ пропратних објеката који су током времена нестали. Исак Челебија је градитељ сличних објеката у Солуну, Пловдиву и Пазарцику. Исак Челебијина џамија се истиче својом величином међу свим битолским и македонским џамијама.

Џамија у Нишкој тврђави је делимично очувана. То је куполна џамија у Нишкој тврђави, која се први пут помиње 1523, а настала је 1516. године, као месџид Бали Једрењина, закупника пиринчаних поља у Поморављу. Она је постала центар истоимене махале у Нишу. Уз џамију су касније изграђени пропратни објекти: медреса (1764) и библиотека (1868). Џамија је позната као Бали реисова џамија.

Чекрекџина џамија у Сарајеву најстарија је очувана куполна џамија у Босни и Херцеговини. Налази се на Баш-чаршији. Задужбина је Муслихедин Мустафе чекрекџије, богатог занатлије који се бавио израдом чекрка. Џамија је завршена 1526. године.

Беова џамија у Сарајеву је позната вишеспратна и вишекуполна Гази Хусрефбегова џамија у Сарајеву. Представља најпознатији и најинтересантнији споменик те врсте у Југославији. Подигао је 1531. године босански санџак бег Гази Хусреф бег, рођен у Серезу 1480. године, братанац требињског кнеза Радивоја, а по мајци унук султана Бајазита II. Умро је и сахрањен у дворишту Бегове џамије у Сарајеву. Гази Хусреф бег је подигао и многе друге објекте у Сарајеву, а за њихово одржавање овакуфи је огромна добра у Грчкој и Босни.

Алтун алем џамија у Новом Пазару задужбина је Мевлане Муслихедин ефендије из II половине XVI века (Муслихедин Абдел Гани), који је у Скопљу подигао Куршумли хан, једну џамију и више дућана и кућа.

Алаџа џамија у Фочи једноставном лепотом своје архитектуре и богатством унутрашње декорације заузима посебно место. Подигнута је 1550/51. године, а оснивач јој је Хасан Балија Назир, Херцеговац, надзорник царских добара у херцеговачком санџаку, а архитекта је био Рамадан ага, заступник Синана.

Хајдар кадијина џамија у Битољу носи име Хајдар-кадије који је 1562. године био битолски кадија. Представља „уметнички дивно изграђену богомољу“. Активна је била до 1912. године, а бомбардовањем је упропашћена за време првог светског рата.

Џамија у Пљевљима, задужбина Хусеин-паше Бољанића, најзначајнији је и најлепши споменик куполне џамије на тлу Црне Горе, а највероватније је да је изграђена 1573. године, у време када је наш земљак Хусеин паша Бољанић, из села Бољанића код Пљеваља, био на положају херцеговачког санџакбега. Он је у Пљевљима подигао још мектеб, медресу, имарет, каравансарај, хамам, камени мост и свој сарај, али је од свега тога очувана само џамија.

Ферхадија џамија у Бањој Луци задужбина је Ферхад-бега Соколовића, стричевића Мехмед-паше Соколовића, клишког санџакбега, босанског санџакбега и беглербега и намесника Будима. Ово је највреднији споменик куполне џамије у нас. Изграђена је 1579. године. Поред џамије подигао је Ферхад бег још: мектеб, медресу, хамам, каравансарај, безистан, имарет, два моста, турбе и сарај и сличне објекте у још 11 наших градова. У ратним временима Ферхадија је више пута била изложена оштећењима. Сада је обновљена.

Хасан-агина џамија у Рогову, селу између Призрена и Ђаковице, такође је куполна џамија настала у XVI веку. Ко је градитељ Хасан ага и шта га је мотивисало да ту подигне ову интересантну грађевину — није познато. То је сеоска, али карактеристична џамија која је доста руинирана.

Хадум џамија у Ђаковици је једина куполна џамија у Ђаковици, а уједно и редак пример посебне врсте османских једнокуполних џамија класичне стилске групе код нас. Подигао ју је 1594/95. године Хадум Сулејман ага Бизебан, родом из оближњег села Гуске, иначе слуга султата Мурата III.

Сви појединачни описи наведених џамија садрже детаље из архитектуре и ванредно лепе цртеже, којих је укупно 33.

Архитектонске одлуке куполних џамија

Почетак ове главе посвећен је проблему и начину досадашњег писања о исламској архитектури, о њеним архитектонским одликама, у свету и код нас. Закључује се да код нас, и поред свих досадашњих настојања, није извршена типолошка класификација тих споменика.

Тековине исламске културе, за наше крајеве нове, донели су Турци и у архитектури, али не само у сакралној. То су била већ дефинисана решења. Отуда велике сличности у бројним здањима исламске архитектуре, почев од XV века па даље.

У поглављу Вишекуполне џамије Андреј Андрејевић посвећује пажњу тзв. трећем типу џамија XVI века, задржавајући се на њиховим карактеристикама. облицима уметничких декорација, све са пуно детаља, особито на Јахја-пашиној џамији у Скопљу, Беговој џамији у Сарајеву и Ферхадији у Бањој Луци.

*Џамије са куполама на
нексагоналној и октагоналној
бази*

У наредном поглављу детаљније су обрађене две џамије из четврте групе типолошких џамија — џамија са куполама на шестостраној и осмостраној бази: џамија у Рогову између Ђаковице и Призрена (шестострана купола) и џамија у Ђаковици (осмострана куполна база). То су, колико се зна, једине очуване џамије те врсте код нас.

Материјали и конструкције

Што се конструкције тиче, куполне џамије XVI века у нашој земљи, које су предмет проучавања Андреје Андрејевића, блиске су и истоветне са типовима одговарајућих грађевина у Европској Турској и Малој Азији (тзв. византијски начин зидања). Основну зидну грађу чине камен и опека. Мермер се употребљава једино за тремове, и то само код најрепрезентативнијих грађевина. У наставку се детаљније говори о грађевинском материјалу и конструкцијама.

Стилске одлике куполних џамија XVI века нашег простора уклапају се у одговарајуће одлике, временске и архитектонске, османског сакралног грађевинарства.

Главу Архитектонске одлике Андреј Андрејевић завршава поглављем Општи осврт на архитектуру. Ту је дат још један осврт на развој и карактер куполне џамије све до краја XVI века и о неким разликама у архитектонском склопу поменутих џамија. Од краја XVI века, наводи аутор, у архитектонским здањима

Босне и Херцеговине „јављају се и извесна чисто локална решења, настала симбиозом са неким средњовековним облицима“.

Декоративна пластика

Глави је дато дванаестак страница, а текст је пропраћен ванредно урађеним цртежима. Апстрактне форме арабеске и других вегетабилних мотива одлика су декорације сакралних исламских споменика. На споменицима сакралне архитектуре у нашим земљама „није било слободне, пуне скулптуре нити пластике са фигуралном тематиком“.

У последњој глави полихромна зидна декорација ове значајне књиге, говори се о специфичном зидном сликарству, у чему је доминирало „приказивање фантастичне фауне и флоре...“, али је остала као неоспорна чињеница да су само флорални украси стилизованих облика могли чинити део строго сакралне исламске уметности“. И у овом делу аутор задржава нашу пажњу на џамијама код нас на којима се може, на основу остатака, пратити полихромна зидна декорација, а тамо где је више нема, чак ни у фрагментима, аутор се позива на писаче изворе о томе, најчешће на путописне белешке или на истраживачке радове.

Књига ИСЛАМСКА МОНЕУМЕНТАЛНА УМЕТНОСТ XVI ВЕКА У ЈУГОСЛАВИЈИ представља драгоцен прилог проучавању исламске уметности код нас. Ово научно дело, зналачки урађено, представља најзначајнију и најдрагоценију књигу ове врсте у Југославији, па и шире, која се код нас појавила.

Ејуп Мушовић